

A prédikáció szerepe és átalakulása a 13. században

MADAS EDIT

1949-ben született Budapesten. 1974-ben szerzett magyar-latin szakos tanári diplomát az ELTE-n. Az irodalomtudomány kandidátusa. Az MTA tudományos főmunkatársaként a *Fragmenta Codicum* Kutatócsoportban dolgozik. A középkori írásbeliséggel, valamint középkori latin- és magyar nyelvű irodalommal foglalkozik.

„Mindazon dolgok közül, melyek a keresztény emberek üdvösségét szolgálják, legnagyobb szükség Isten igéjének táplálékára van, mert amint a testet az anyagi, úgy a lelket a szellemi eledel éteti... Mivel gyakran előfordul, hogy a püspökök sokféle elfoglaltságuk, esetleg betegségük, ellenséges támadás vagy más egyéb miatt, (hogy tudásuk fogyatékoságait ne említsük...), Isten igéjét egymagukban nem képesek kielégítően hirdetni a népnek, (...) általános érvénnyel elrendeljük, hogy vegyenek maguk mellé alkalmas, munkabíró és jószavú férfiakat, akik a prédikáció szent feladatát üdvösen elvégzik, (...) s akik a rájuk bízott híveket szóval és példával egyaránt építik...” Az idézet a IV. Lateráni zsinat (1215) prédikátorok állítására vonatkozó X. kánonjából való.¹ III. Ince pápát nemcsak a szükség — az eretnekek elleni harc — készítette ilyen határozat elfogadtatására, hanem párizsi tanulmányai során az egyetemi prédikációs gyakorlatról szerzett meggyőző személyes tapasztalatai is.

¹J. D. Mansi: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, 1757-1798, vol. 22, 998.

A 12. század végéig a prédikáció általában egy adott ünnep evangéliumának rendszeres magyarázatát jelentette, ami történhetett terjedelmes homília formájában, de lehetett a misében latinul elhangzó evangélium egyszerű, népnyelvű tolmácsolása is. A prédikálás elsősorban a püspök feladata volt. A plébániatemplomokban, ha volt egyáltalán prédikáció, az jobbára kimerült az említett perikopa-fordításokban, vagy a *Miatyánk* és a *Hiskegy* fejtegetésében az alapvető hittételek megerősítésére.

Párizs szerepe a teológia fejlődésében

Párizsban a 12. század második felében pezsgő szellemi élet folyt. A világi papság képzésében kulcsszerepet játszó székesegyházi iskolában olyan kitűnő teológusok tanítottak, mint Petrus Lombardus (†1160), Petrus Comestor (†1179) vagy Petrus Cantor (†1197), akiknek művei a középkor végéig a teológiai oktatás alapkönyvei maradtak. A század végére Párizs a teológia tudományának központja lett. Európa minden tájáról özönlöltek ide a diákok, hogy megismerkedjenek a bibliamagyarázat új, tudományos módszereivel, megtanuljanak gondolkodni, érvelni és vitatkozni. A Szentírás tanításának alapja a szövegolvasást kísérő magyarázat (*lectio*) volt, a tanultakat alaposan meg kellett vitatni, hogy minden kérdés világos legyen (*disputatio*), s végül a tanítást

²Petrus Cantor:
Verbum abbreviatum,
J.-P. Migne, Patrologia
Latina, 205, 25A-B.

A kolduló rendek szerepe

prédikációban kellett összefoglalni.² A 13. század elején a formálisan is megalapított párizsi egyetemen tehát a prédikáció az oktatás szerves része lett, művelői a legkiválóbb magiszterek voltak, akik az új tudományos módszereket és eredményeket, amennyire a műfaj keretei megengedték, ide is átültették.

A fellendülő városiasodást nagy szegénység is kísérte. A nincstelen tömegek lelki gondozása megoldatlan volt, így gyorsan terjedtek az evangéliumi szegénységet hirdető, s az egyházi hierarchiával szembe forduló szekták. III. Ince (1198-1216), majd őt követően III. Honorius pápa (1216-1227) nagy előrelátással integrálta a mozgalmat az egyházba: a teljes szegénységet életformaként vállaló Szent Ferencnek és társainak világi művoltuk ellenére engedélyezték az igehirdetést (1209), majd a renddé szerveződést (1223). Szent Domonkos képzett teológus volt, aki viszont a tudás erejével, de ugyancsak a szegénység és a prédikáció eszközével kívánta az eretnekeket legyőzni és a keresztényeket hitükben megerősíteni. A „prédikátor rend”-et 1216-ben fogadta el a pápa. A 13. század harmincas éveitől kezdve mindkét kolduló rend számára a párizsi egyetem lett teológiai stúdiumaik központja, kolostoraik szervesen beépültek az egyetemi struktúrába. A két szigorúan központosított rend néhány évtized alatt egész Európát benépesítette rendházaival. A városi pasztorációban oly fontos szerepet vállaló kolduló barátok már az új stílus jegyében prédikáltak, ennek gyors és általános elterjedése elsősorban nekik volt köszönhető.

Az új prédikációs stílus

Mi jellemzi ezt az új prédikációs stílust? Elsősorban a prédikáció szerkezetének és a szövegelemzés technikájának a megváltozása. Az ünnep evangéliuma helyett a szentbeszéd ezután egyetlen rövid bibliai szakaszra, legfeljebb egy versre vagy annak egy részére épült, ezt nevezték *themának*. A *themát* esetenként követte egy hozzá tartalmilag vagy formálisan kapcsolódó újabb idézet, a *prothema*, amely arra szolgált, hogy a prédikátor megemlékezzék saját elégtelenségéről, és Isten segítségét kérje igéjének közvetítéséhez. Ezután a kiválasztott idézetet — akár egyben, akár részekre bontva — az adott ünnepre kellett vonatkoztatni. Az alapidézet részekre osztása, illetve a citátum szavain alapuló mondandó pontokba foglalása a *divisio*. A *divisio* azonosan felépített, egymással rímeltetett tagmondatok (*membrum*) sorozata. Az egyes tagokat még tovább lehetett bontani újabb és újabb alosztásokra (*subdivisio*). A *divisio*k és *subdivisio*k adták a prédikáció vázát, tartalmát pedig ezek kifejtése, a *dilatatio*. A *dilatatio* lehetőségei rendkívül változatosak: a grammatika, a retorika, a logika és a biblia-kommentárok eszközei korábban elképzelhetetlen bőségben és rendszerezettséggel álltak a prédikátor rendelkezésére, aki így egyetlen citátum kapcsán az egyházi tanítás óriási területeit tudta átfogni. Az új prédikációt nevezik skolasztikus sermónnak is. A skolasztikus jelzővel azonban óvatosan kell bánni, hiszen a sko-

³D'Avray D. L.: *The Preaching of the Friars. Sermons diffused from Paris before 1300*, Oxford, 1985, 163-180.

A prédikálás segédkönyvei

⁴Rónay György: *Ars praedicandi*, Teológia, 1968, 25-36.

Sermonariumok

⁵Vizkelety András: *„Világ világa, virágnak virága...” (Ómagyar Mária-siralom)*, Budapest, 1986.

⁶Madas Edit: *A XIII-XIV. századi magyarországi terences prédikáció forrásvidéke, Irodalomtörténeti Közlemények* 1993, 1-15.

lasztikus módszer fontos tartozéka a dialektikus érvelés, az egymással szembenálló nézetek ütköztetése, ami itt teljességgel hiányzik.³ Az érveket a „thematikus” sermókban a Bibliára és a nagy egyházi tekintélyekre való hivatkozás helyettesíti, a tőlük vett idézeteket példák (*exemplumok*) és legenda-részletek egészítik ki. A prédikáció a már kielélt, kétségbevonhatatlan hitigazságot hirdeti. A prédikátor célja az, hogy a híveket ennek az igazságnak megnyerje, s egyúttal bűnbánatra indítsa őket, s felébressze bennük a szeretetet Isten és embertársaik iránt.

Az idézetekben gazdag, bonyolult felépítésű prédikációk megszerkesztéséhez természetesen segédkönyvekre volt szükség. Ilyenek egyfelől a gyors tájékozódást, visszakereshetőséget biztosító új kézikönyvek, melyek egyúttal a bibliamagyarázat eszközei is: Gratianus kánon-gyűjteménye (1142), Petrus Lombardus *Szentenciás könyvei*, a Biblia szövegét kommentáló, mérvadónak elfogadott *Glossa ordinaria*, a Biblia szavait a locusokkal együtt ábécérendben felsoroló bibliai konkordanciák vagy a Biblia szavait értelmező *distinctio-gyűjtemények*. Másfelől megszülettek a prédikáció-készítés tudományának (a gyakorlatból elvont) elméleti összefoglalásai, az *ars praedicandi*.⁴ Mindezeket azonban csak egy jól képzett teológus tudta használni, a prédikáló papok és szerzetesek széles rétege nem e könyveket forgatta. Számukra vaskos latin nyelvű prédikációgyűjtemények készültek, melyek sermo-mintákat tartalmaztak. E gazdag *sermonariumok* a sermo-szerkesztés technikáját ismerő prédikátor számára egész könyvtárat helyettesítettek. A modell-sermók vázlatosak voltak, megtanulni elsősorban azt kellett, hogy a tömör vázlat alapján hogyan kell az érzelmekre is ható élő szentbeszédet tartani, alkalmazkodva a mindenkori hallgatóság felkészültségéhez, s hogyan lehet egy véges számú sermo-készletből évtizedeken át gazdálkodni.

Az új prédikáció-stílust a domonkosok és a ferencesek honosították meg Magyarországon. A szerzetesek stúdiumaik színhelyéről, Párizsból és Itáliából magukkal hozták a legfrissebb sermo-gyűjteményeket: novíciusaiknak ezekből tanították a prédikálás mesterségét, de ezekből hirdették Isten igéjét magyarul a gondjakra bízott apácáknak és a világi híveknek is. A fennmaradt prédikációs kódexekben magyar glosszák, lapszélre írt rimes divisiók tanúskodnak erről. Az *Ómagyar Mária-siralom* a 13. század harmadik negyedében működő itáliai domonkosok sermói közé jegyezte le a század utolsó negyedében egy magyar domonkos szerzetes, aki önállóan szerkesztetett sermóit is betoldotta az üresen maradt lapokra.⁵ A *Gyulafehérvári Sorok* magyar nyelvű rimes divisiók, amelyek a 13. század közepén-második felében élt párizsi ferences magiszterek sermóit kísérik. A kódexet itthon állították össze a 14. század elején, a nyelvemlék is a prédikáció-vázlatokat másoló kéztől származik.⁶ A magyar szerzetesek azonban nemcsak közvetítettek, nemcsak alkalmilag jegyezték le egy-egy